

ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΝΑΣ 2024
«Η ΚΛΙΝΙΚΗ ΤΟΥ ΒΛΕΜΜΑΤΟΣ»

Παρουσίαση του θέματος

Ντανιέλ Ρουά

Η κλινική του βλέμματος, στο πεδίο μας, είναι τελείως ταπεινής καταγωγής. Εκτός από κάποιες εξαιρέσεις, που θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν, δεν παρουσιάζει τίποτα το θεαματικό.

Η κλινική του βλέμματος είναι συνακόλουθη της εισόδου στην ψυχανάλυση· από τη στιγμή που ο ασθενής ξαπλώνει στο ντιβάνι και γίνεται αναλυόμενος, παύει να υποστηρίζεται από το βλέμμα του αναλυτή, εφόσον ο αναλυτής βρίσκεται πλέον εκτός του οπτικού πεδίου του.

Μία τομή – Μία επιθυμία

Το βλέμμα αναδύεται από εκείνη τη στιγμή ως αποχωρισμένο αντικείμενο, αποχωρισμένο από την συναλλαγή της κατοπτρικής σχέσης.

Κατ' αυτόν τον τρόπο το αντικείμενο βλέμμα γεννιέται από την επιθυμία του Φρόιντ, τη στιγμή που επινοεί την ψυχαναλυτική διάταξη, έτσι ώστε, σε κάθε ανάλυση, να υπεισέρχεται η επιθυμία του αναλυτή προκειμένου να δημιουργηθεί αυτό το πεδίο στο οποίο το βλέμμα μπορεί να απομονωθεί ως αποχωρισμένο αντικείμενο.

Έτσι το βλέμμα γεννιέται από μία αφαίρεση, και, ακόμα πιο ριζικά, από μία τομή.

Μπορούμε να διερωτηθούμε εάν αυτή η διπλή συνθήκη – μίας επιθυμίας που ενσαρκώνεται σε πράξη καθώς και της μη ανατρέψιμης τροπικότητας της τομής – που απομονώνει το βλέμμα ως αντικείμενο στο πεδίο μας, συναντάται και σε άλλα πεδία : στις θεωρίες περί αισθητικής των φιλοσόφων και των ιστορικών τέχνης, στις καλλιτεχνικές πρακτικές, στα ερωτικά θέματα, κ.τ.λ.

Απεχθής κηλίδα και εκτοφλωτική λάμψη

Επανερχόμενοι στο πεδίο μας, θα πούμε ότι επαληθεύουμε στη θεραπεία την εμφάνιση του βλέμματος ως αντικειμένου, κάθε φορά που ο αναλυόμενος βλέπει τον εαυτό του σαν κηλίδα στον πίνακα και συχνά σαν μία όχι και τόσο καθαρή κηλίδα, ή αντίθετα όταν αστραποβολεί και λάμπει μέσα από ένα λόγο επιδεικτικό προκειμένου να θαμπώσει, ή ακόμα και να τυφλώσει, το υποτιθέμενο βλέμμα του αναλυτή. Αυτή η τάση είναι ιδιαίτερα παρούσα στις θεραπείες παιδιών, όπου ζωγραφιές, παιχνίδια, παντομίμες, επιστρατεύονται στο πεδίο του ορατού προκειμένου να επικαλυφθεί το έλλειμμα που διαφαίνεται στον Άλλο, και

που το παιδί καλείται να αντιμετωπίσει. Αλλά και στις συνεδρίες των λεγόμενων ενηλίκων υποκειμένων τα ανέκδοτα, οι εκφραστικές διηγήσεις, οι εκλεπτυσμένες ίντριγκες, που εκφέρονται μέσω της φωνής στοχεύουν εξ ίσου στο να κινήσουν την περιέργεια του Άλλου και να κορέσουν την προσοχή του. Περιέργεια και προσοχή, όντας κατά τον Φρόιντ κόρες της ενόρμησης· η περιέργεια κόρη της **σκοπικής ενόρμησης 1** και η προσοχή κόρη της **ενόρμησης επιστημοφιλίας** (pulsion de savoir) 2.

Τέσσερις κλινικές προοπτικές

Το φαινόμενο της επιστροφής του αντικειμένου βλέμμα στο ομιλούν σώμα ανοίγει στη μελέτη μας τέσσερις κλινικές προοπτικές.

Εγκαινιάζεται μια **ολόκληρη κλινική της απόδοσης του βλέμματος στο πεδίο του Άλλου**, που αποσκοπεί να αντισταθμίσει το επιτέλεσμα της τομής, στη μεταβίβαση 3. Αυτή η κλινική του βλέμματος του Άλλου, για την οποία ο Λακάν λέει ότι «οφείλουμε να θεωρήσουμε ότι εσωτερικεύεται μέσω ενός σημείου [...]. Ein einziger Zug 4 », είναι η κλινική του Ιδεώδους του εγώ, I(A), όπου το υποκείμενο μπορεί να βλέπει τον εαυτό του ως αξιαγάπητο ή μισητό, αρμόζον ή ανάρμοστο. Αυτή η κλινική είναι η κλινική της νεύρωσης, εφόσον δεν μας διαφεύγει ότι συνοδεύεται από **μία κλινική του βλέμματος στην φαντασίωση**, όπου το βλέμμα σταθεροποιείται ως αντικείμενο της απόλαυσης που αφαιρείται από τον Άλλο ή προστίθεται στον Άλλο: ο Λακάν τοποθετεί σε αυτή τη θέση τα δύο διαστροφικά γνωρίσματα που αντιστοιχούν στην ηδονοβλεψία και επιδειξιομανία.

Αυτή η σύνδεση της απόλαυσης και του Άλλου που πραγματοποιεί εδώ το αντικείμενο βλέμμα αναδεικνύεται με τρόπο ξεκάθαρο από τον Λακάν στην «Τηλεόραση» σε σχέση με τον Δάντη και την Βεατρίκη: «Ένα βλέμμα, το βλέμμα της Βεατρίκης, ένα τίποτα, ένα πετάρισμα των βλεφάρων και το εξάισιο απόρριμμα που προκύπτει από αυτό : και ιδού αναδύεται ο Άλλος που δεν μπορούμε παρά να ταυτίσουμε με την δική της απόλαυση, αυτήν που ο Δάντης δεν μπορεί να ικανοποιήσει, εφόσον δεν μπορεί να έχει παρά μόνο αυτό το βλέμμα, αυτό το αντικείμενο, με το οποίο όπως μας ανακοινώνει την πληροί ο Θεός 6.

Θα διερευνήσουμε επίσης **μία κλινική της επιστροφής του αντικειμένου βλέμμα πάνω στο σώμα**, το βλέμμα ως η άλλη όψη, η ανάποδη όψη της κατοπτρικής εικόνας που την στηρίζει ή τουναντίον την οδηγεί στην αποπροσωποποίηση, την στιγματίζει, ή ακόμα και την σκίζει. Ένα άλλο κλινικό ερώτημα εμφανίζεται εδώ: που τοποθετούμε το βλέμμα και τη λειτουργία του, στην γραφή του ψυχοσωματικού φαινομένου, αποκαλούμενο καλύτερα από τον Λακάν «επιστημοσωματική ρωγή»;

Υπάρχει επίσης **μία κλινική της επιστροφής του αντικειμένου βλέμμα στο πραγματικό**, όπου προκύπτει ως πραγματικά αποκομμένο από το σώμα: ως «βλέμματα περιπλανόμενα» του παραληρήματος παρακολούθησης, που παραμονεύουν το υποκείμενο στη γωνία του οποιουδήποτε δρόμου, της οποιασδήποτε συνάντησης – το κείμενο του Φρόντ «Ανακοίνωση μιας περίπτωσης παράνοιας σε αντιπαράθεση με την ψυχαναλυτική θεωρεία» ⁷ είναι παραδειγματικό – ή ως το σύμπαν μεταμορφωμένο σε βλέμμα από το οποίο το υποκείμενο δεν μπορεί να ξεφύγει – θα θυμηθούμε εδώ τη ζωγραφιά της σχιζοφρενούς ασθενούς που παρουσίασε ο καθηγητής Μπομπόν και αναφέρει ο Λακάν στο Σεμινάριο του *Το Άγχος* 8 : ένα δένδρο του οποίου ο κορμός είναι σκεπασμένος από μια κάθετη σειρά ματιών που κοιτούν, « μία γιρλάντα από σημεία σχεδιασμένα ώστε να σχηματίζουν μια σωστή φράση, την πρώτη σωστή φράση της ασθενούς εδώ και πολλά χρόνια, φράση κλειδί του παραληρήματος της – Io sono sempre vista “ Με κοιτούν διαρκώς ” ⁹ ».

Το βλέμμα ως απολαμβάνουσα ουσία που προστίθεται στον κόσμο

Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτές οι δύο τελευταίες κινήσεις – η επιστροφή του βλέμματος στο σώμα και η επιστροφή του βλέμματος στο πραγματικό – επιβάλλονται σήμερα κατά κόρον εκτός της ψυχαναλυτικής θεραπείας. Αποτελούν τους φορείς οι οποίοι, μέσα στο κοινωνικό σώμα, θέτουν σε λειτουργία το βλέμμα ως απόλυτη απολαμβάνουσα ουσία που βρίσκεται αποσπασμένη από τα ζωντανά σώματα και τα οποία προσβάλλουν κατά συνέπεια.

Η εμφάνιση του κινηματογράφου και του κινητοσκόπιου στην γηραιά Ευρώπη και ταυτόχρονα στον Καινούργιο Κόσμο, στις ΗΠΑ, προηγείται πολύ μικρού χρονικού διαστήματος από την γέννηση, στο έργο του Φρόντ, της σκοπικής ενόρμησης που, με την ενόρμηση της ωμότητας (cruauté), «διαφαίνονται ήδη κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας ως αυτόνομες τάσεις, και αρχικά ξεχωριστές της σεξουαλικής ερωτογενούς δραστηριότητας ¹⁰». Οι διαστροφές της ηδονοβλεψίας και επιδειξιμανίας χρονολογούνται από εκείνη την εποχή: όπως το σινεμασκόπ, ανακτούν αυτήν την «αυτόνομη τάση» του βλέμματος για την δική τους απόλαυση, μέσω μιας πολύπλοκης διάταξης, συγκαλώντας άλλα σώματα προκειμένου να παράγουν βλέμμα.

Επιπλέον, η γέννηση του βλέμματος ως αντικειμένου (α) στην διδασκαλία του Λακάν είναι σύγχρονη της τηλεόρασης, συσκευή που εξαφανίζει την προβολή της εικόνας σε μία οθόνη προς όφελος μιας εικόνας που αναδύεται από την οθόνη για να παρουσιάσει στον τηλεθεατή ό,τι τον κοιτάζει, προκειμένου να μην δείξει ό,τι δεν τον κοιτάζει ... Ο Λακάν στο 11ο Σεμινάριο 11, αποσπά το βλέμμα από

αυτήν την παγίδα πολύ πιο επίφοβη από τον πίνακα του ζωγράφου, ο οποίος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την επιθυμία του καλλιτέχνη. Πράγματι, αυτή η παγίδα δεν είναι εκείνη της απόλαυσης του διαστροφικού, αλλά της υπερ-απόλαυσης στην υπηρεσία του του «αυριανού κυρίου», αυτού που λέει και υποδεικνύει τί αρμόζει να βλέπουμε και να ακούμε σήμερα.

Σήμερα, το αντικείμενο βλέμμα είναι στην τσέπη μας, με τη μορφή του κινητού, του σμάρτφον – στην τσέπη ή στην τσάντα, γιατί διαπιστώνουμε ακόμα μια κάποια διαφορά ανάλογα με το φύλο, τουλάχιστον στην γενιά των μπουμέρς. Για τις νέες γενιές είναι ακόμα πιο απλό: είναι στο χέρι δεν διαχωρίζεται από το σώμα που θα μπορούσε πολύ σωστά να πει : *io sono sempre visto !*

Σήμερα οι ψυχαναλυτές και οι ψυχοθεραπευτές έρχονται αντιμέτωποι με μία νέα κλινική του βλέμματος, μία κλινική του πραγματικού βλέμματος, χωρίς θόνη, του αναπόσπαστου από το φαντασιακό σώμα βλέμματος· αυτή η σύζευξη οδηγεί τον Άλλο του σημαίνοντος στην ανέχεια ή στην σύγχυση ή στην αποδιοργάνωση ή ακόμα πιο ριζικά τον καθιστά ξένο και διώκτη όταν το αναπόσπαστο αποδεικνύεται μη αποχωρίσιμο. Πρόκειται για την κλινική των εφήβων του αιώνα και της οποίας τη λογική δεν θα μάθουμε παρά μαζί τους, στηριζόμενοι στα ψήγματα που αποτελούν τα εναδικά γνωρίσματα με τα οποία έχουν να κάνουν, ο καθένας ξεχωριστά, ένας προς έναν, και που τους διαφοροποιούν αλλά και από τα οποία μπορούν να διακριθούν. Εναπόκειται σε εμάς να διακρίνουμε αυτά τα «εναδικά γνωρίσματα» στη δική τους γλώσσα, έτσι ώστε να συμβάλουμε κι εμείς με τη δική μας τη συνεισφορά.

1 Freud S., *Trois essais sur la théorie sexuelle*, Paris, Gallimard, 1987, p. 121. Στα ελληνικά: Φρόνιτ Σ., *Τρία μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα, 1991, σ.121.

2 Στο ίδιο, σ. 73 και 84.

3 Miller J.-A., « D'un regard d'étrangeté », *La cause du désir* no 102, Navarin éditeur, Paris, 2019, p. 45-55. Στα ελληνικά: Μιλλέρ Ζ.-Α., «Το βλέμμα στη νεύρωση», *Η Ψυχανάλυση* τεύχος 7, Αθήνα, 2011, σ. 29 -41.

4 Lacan J., *Le Séminaire, livre VII, Le transfert*, Paris, Seuil, p. 418. Στα ελληνικά: Λακάν Ζ., *Το Σεμινάριο, 8ο βιβλίο, Η μεταβίβαση*, Εκκρεμές, Αθήνα, 2020, σ. 383.

5 Lacan J., *Le Séminaire, livre XVI, D'un Autre à l'autre*, Paris, Seuil, 2006, chap. XVI.

6 Lacan J., « Télévision », *Autres écrits*, Paris, Seuil, 2001, p. 526-527.

7 Freud S., « Communication d'un cas de paranoïa en contradiction avec la théorie psychanalytique », *Névrose, psychose, perversion*, Paris, PUF, 1981.

8 Lacan J., *Le Séminaire*, livre X, *L'angoisse*, Paris, Seuil, 2004, p.90.

9 Bobon J., « Leçon inaugurale (extraits) », *Ornicar ? Revue du Champs freudien*, no 29, avril-juin 1984, Navarin éditeur, p. 162-165.

10 Φρόνιτ Σ., *Τρία μελέτες για τη θεωρεία της σεξουαλικότητας*, ό.π., σ. 71.

11 Lacan J., *Le Séminaire*, livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, texte établi par J.-A. Miller, Paris, Seuil, 1973, chap. VI à IX, p. 65-109. (Du regard comme objet petit a) Στα ελληνικά : Το Σεμινάριο, Βιβλίο 11^ο, *Οι τέσσερις θεμελιακές έννοιες της ψυχανάλυσης*, Κέδρος, Αθήνα, 1982, κεφ. VI έως IX, σ. 93-156 (Το βλέμμα ως αντικείμενο α μικρό).

Μετάφραση: Έλφη Κιλλαχίδου Λεφέβρ